

Tümce-Başında Kullanılan Eylemler: Derlem Tabanlı Bir Çözümleme

Sentence-Initial Verbs: A Corpus-Based Study

Prof. Dr. Ümit Deniz Turan - Arş Grv. Özkan Aslan - Okt. Ezgi Corga

Öz

Bu çalışmada Türkçede tümce başında (T-başı) yer alan ve nesne olarak yan tümce seçen 22 adet biliş ve duygu eylemi ile bunların yapı ve işlev özellikleri incelenmiştir. Türkçe üzerine yapılan dilbilim araştırmalarında bildiğimiz kadarıyla T-başı eylemler daha önce ele alınmadığı için, bu çalışma bu konudaki boşluğu doldurmayı amaçlamaktadır. Çalışmanın verisini oluşturan ve çekimli eylemle başlayan tümceler, ODTÜ Türkçe derleminden (Bkz. Say, vd. 2002) otomatik olarak seçilmiş ve daha sonra kapsam dışı veriler elenmiştir. Çalışmanın kapsamı içinde yer alan veriler, betimsel istatistiklere dökülmüş ve her eylemin dilsel özellikleri incelenmiştir. Bulgularımız, T-başı eylemlerin çoğunlukla birinci ve ikinci kişi ekleri ve geniş ve şimdiki zaman ekleriyle kullanıldığını göstermiştir. Bunun nedeni de T-başı eylemlerin konuşmada şimdiki zamanla ilintili, konuşucunun duygu, düşünce ve yan tümce önermesine ilişkin kesinlik derecesini belirttiği kiplik gibi davranması ve bu nedenle öznellik içermesi ya da dinleyicinin dikkatini çekme, onu yan tümcedeki içeriğe yönlendirme görevi üstlenmesidir. Dolayısıyla, verimizde yer alan T-başı eylemler, öznellik ve kişiler-arası iletişimde konuşma yönlendiricileri olarak görülebilir.

Anahtar Kelimeler: Tümce Başı Eylemler, Tümleş Tümcesi, Öznellik, Kişiler-Arasılık, Derlem

Abstract

This study investigates sentence-initial verbs that subcategorize for subordinate clauses. We particularly focus on 22 verbs, half of which are cognitive and the other half emotive verbs. Those in the cognitive category are: öğren- (learn), san- (suppose), zannet- (suppose),

unut- (forget), hatırla- (remember), düşün- (think), bil- (know), anla- (understand), fark et- (notice / recognize), idrak et- (recognize), karar ver- (decide); and those in the emotive category are: bıkm- (be / get bored), çekin- (doubt / refrain from), hoşlan- (like), kork- (fear), sevin- (be glad, delight), sev- (love), um- (hope), nefret et- (hate), üzül- (be sorry / sadden), iste- (want), pişman ol- (regret). These verbs can subcategorize either for a noun phrase or a clausal complement. We only focus on verbs with clausal complements. Since Turkish is a verb-final language, sentence-initial position seems to be a marked position for verbs. As a scrambling language, Turkish allows word order permutations, where arguments and adjuncts can take place post-verbally as well as pre-verbally and sentence-initially. Such kind of scrambling, including the so-called inverted sentences, is not within the domain of our study. We particularly focus on sentence-initial verbs with finite complement clauses, i.e. those with full-fledged person, number, and tense, aspect features instead of those which contain a subordinating suffix on the verb of the complement clause. This topic, to our best knowledge, has not been previously studied within the context of Turkish linguistics; hence, we aim to fulfill this gap in the literature and to improve our understanding of the behavior of sentence-initial matrix verbs with finite clausal complements in a verb-final language, i.e. Turkish. The data of the study was automatically extracted from METU Turkish corpus (Say, et. al., 2002) and then the tokens were quantitatively and qualitatively analyzed. Since the data is sparse, only descriptive statistics was used; the properties and functions of each verb were investigated. The results show that sentence-initial verbs are mainly used with first and second-person pronoun morphemes and with simple present and present con-

tinuous tense / aspect morphemes. Results also show that these sentence-initial verbs are used to mark either the speaker's desire, wishes or varying degrees of commitment to the truth of the state of affairs or proposition in the complement clause, and the speaker's surprise of an unexpected event in the proposition of the complement clause. In other words, some verbs in our data such as düşünmek (think) and anlamak (understand) can also be used as markers of mirativity. Our data show that sentence-initial verbs are either speaker-oriented or hearer-oriented. In the first case, they appear to be subjectivity markers. When they are hearer-oriented, they seem to be devices for preparing the hearer for an unexpected or incredible proposition expressed in the complement clause, directing the hearer's attention on what is coming next, leading them to retrieve old information, as well as warning or convincing the hearer. As a result, it appears that sentence-initial verbs in our data appear to mark speaker-oriented subjectivity or hearer-oriented inter-subjectivity and as conversation management devices. That is why the sentence-initial verbs contain first and second person morphemes and present tense / aspect morphemes, subjectivity and inter-subjectivity are anchored to the speaker and the hearer and to the present.

Keywords: *Sentence-initial Verbs, Complement Clauses, Subjectivity, Inter-Subjectivity, Corpus*

Giriş

Dilbilim alanında tümce başı (T-başı), ya da tümce sol çeperindeki ögeler, üretici dilbilimde sıkça çalışılmış bir konudur (Bkz. Rizzi, 2004 ve içindeki kaynakça). Bunun yanı sıra, 1920'li yıllardan beri Prag okulunda yapılan çalışmalardan beri (Mathesius, 1975), dilbilim alanyazınında tümcede sözcüklerin belli bir sırada dizilmesinin iletişimsel işlevleri olduğu yaygın olarak kabul edilmiştir. (Örn. Prince, 1981, Kuno, 1987, Lambrecht, 1994). Konuşan kişi, daha önce söylemiş olduğu sözcelerden ve söylem bağlamından yola çıkarak karşısındaki kişinin neler bilebileceği doğrultusunda akıl yürütür ve iletisini en etkili biçimde iletme amacıyla tümcesini belli bir söz dizilimi içinde sunar ya da "iletisini paketler" (Chafe, 1976). Türkçe üzerine söz dizilimi ve iletişimsel etkinlik arasındaki ilişki de sıklıkla çalışılmış bir konudur (Erguvanlı, 1984; Erkü, 1983; Hoffman, 1995; İşsever, 2000, 2002, 2003, vd.). Dolayısıyla söz dizilimi ve iletişimsel etki arasında yakın bir ilişki

olduğu bu çalışmalarda ele alınmış ve Türkçede de tümce içi sıralamanın iletişimsel önemi vurgulanmıştır. Bu konuyla ilgili olarak devrik tümce de Türkçede Demircan (2009)'da incelenmiştir. Bu çalışmalarda eylem önü ve eylem sonundaki ögelerin farklı bilgi değeri taşıdıkları vurgulanmıştır. Ancak bu çalışmaların hiçbiri, bir bütün olarak T-başı eylemlere odaklanmamıştır. Öte yandan dilbilim alanyazınında belli söz dizilimi ile bağlantılı olarak farklı diller üzerine yapılan çalışmalarda tümce başı (T-başı) ya da tümce sonu gibi öge konumu daha ayrıntılı olarak ele alınmış ve tümce çeperlerinde (en sol ya da en sağda) bulunan ögelerin dilsel özellikleri incelenmiştir. Örneğin, İngilizce ve İtalyanca gibi dillerde T-başı konumunda yer alan ögelerin de (sol çeper) tümce içindeki diğer ögelerden farklı oldukları saptanmıştır (Rizzi, 2004; Traugott, 2007). Bu çalışmada ise daha önce belirtildiği gibi ve bildiğimiz kadarıyla Türkçede daha önce ele alınmamış olan T-başı eylemlerin dilsel özellikleri incelenecektir.

Çalışmanın Kapsamı, Yöntemi ve Araştırma Soruları

Bu çalışma, Türkçede eylemlerin nesne seçme, ya da teknik terimle ifade edilecek olursa, yanulamlama özelliklerini incelemeyi amaçlayan daha geniş kapsamlı bir projenin parçasıdır. Çalışmamız için Türkçede nesne olarak yalnızca yan tümce seçen eylemlerin T-başı kullanımları incelenecektir. Bu eylemlerin nesne olarak hem yan tümce (T) hem de Ad Öbeği (AÖ) seçebilme özellikleri vardır. Bir başka deyişle, seçilen eylemlerin yanulamlama çerçeveleri şöyledir:

E [T / AÖ ___]

Çalışmamızın kapsamında yalnızca BİTİMLİ (yani zaman, görünüş ve kişi eki çekimi alan) yan tümce seçmiş olan örnekler ele alınmış, BİTİMSİZ yan tümceler kapsam dışı bırakılmıştır. Bilindiği gibi ve Örnek (1a)'da verildiği gibi Türkçede yan tümceler *-DİK, -mAK, -mE*, vd. gibi eklerin yan tümce eylem köküne eklenmesiyle ya da *diye* gibi bir tümleyici olarak kullanılabilir. Çalışmamızda (1a)'daki bitimsiz yan tümce ya da (1b)'deki AÖ tümleci seçen devrik tümceler kapsam dışıdır. Çalışmamızda yalnızca (1c)'de olduğu gibi bitimli tümleç tümceleri inceleme kapsamında ele alınmıştır.

(1a) Biliyorum bunu anlamadığımı.

(1b) Biliyorum bütün olayları.

(1c) Biliyorsun eskiden beri ben de senden hoşlanırdım.

Tablo 1. Çalışma Konusu Olan Eylemler

Bilişsel Eylemler (11 tane)	Duygudurum Eylemleri (11 tane)
öğren-, san-, zannet-, umut-, hatırla-, düşün-, bil-, anla-, fark et-, idrak et-, karar ver-	bık-, çekin-, hoşlan-, kork-, sevin-, sev-, um-, nefret et-, üzülm-, iste-, pişman ol-

Bu çalışma, derlem tabanlı bir çalışmadır. Veri olarak ODTÜ-Türkçe derlemi seçilmiş ve seçilen eylemler derlemde aranarak T-başında kullanılmış olanlar seçilmiş ve ayrıca daha sonra her veri tek tek incelenerek çalışmanın kapsamı dışındaki veriler elenmiştir.

Çalışmamızda Tablo 1’de görülen 11 adet biliş ve 11 adet duygu eylemi seçilmiştir:

Tüm derlemde 1112 adet T-başı eylem ve eylem gibi görünen sözcük bulunmuş ve bunların 530 tanesi kapsam dışı bırakılmıştır. Kapsam dışında bırakılan örneklerin yanında T-başında 165 adet bitimli olmayan eylem (ortaç), 43 adet bağlaç gibi davranan eylemden türemiş sözcükler (*unutmadan, ister istemez*, gibi) ve 32 adet eylem olmayan (ilgisiz) sözcük gözlenmiştir. Çalışmamızın temel verisini oluşturan örnek adedi 342’dir. Veri seçiminde kullandığımız ölçüt, T-başında yer alan eylemlerin, Türkçe söz dizimi kurallarında yaygın olarak bulunan tümce sonu konumunda da kullanılabilir olmasıdır. Bu, Örnek (2a) ve (2b)’de görülmektedir. Bu ölçütü kullanmamızın nedeni verinin ilgili tümcenin gerçek eylemi olduğunu saptamaktır çünkü T-başında yer alabilecek eylemin çekimli hali ile eşyazımlı olan Ad Öbeği, ortaç ve belirteç kullanımına da rastlanmıştır. Örneğin, T-başında *San Francisco, sandık* gibi adlar, *sanki* eyleminin sırasıyla emir kipi ve geçmiş zaman, birinci çoğul kişi çekimleri olarak algılanabilir. Bunu bir örnekle açıklamak gerekirse, (2a)’daki tümce aynı zamanda (2b)’de olduğu gibi de kullanılabilir. Bu nedenle, (2a) çalışma kapsamında ele alınmıştır:

(2a) Sanıyorum Mesut Bey de durumu görüyordu.

(2b) Mesut Bey’in de durumu gördüğünü sanıyorum. (Ya da: Mesut Bey de durumu görüyor du sanıyorum).

Türkçenin özelliğinden kaynaklanan ve bizim de veride karşılaştığımız bir başka sorun da şu idi: Türkçe

gizli özne ve gizli nesneye izin veren bir dildir (Turan, 2001). Örneğin, *karar vermek* geçişli bir eylemdir ve T ya da AÖ tümleci gerektirir. Ancak, Örnek (3)’te görüldüğü gibi *karar vermek* eyleminin tümleci boş bir ulamdır ve kendisinden sonraki tümcenin tamamı, eylemin tümleci konumundadır.

(3) Ailenin namusuydu tartışılan ve karar verildi. Ben köyden uzaklara gönderilecektim.

Örnek (3) aynı zamanda “...*karar verildi ben köyden uzaklara gönderilecektim*” olarak yorumlanabilir ve bu da incelenecek veri kapsamında ele alınabilirdi. Ancak, bu tür örnekler de incelenen verilerin dışında tutulmuştur çünkü verimiz tümce düzeyindeki veriyi incelemeyi amaçlamaktadır. Ölçüt olarak ele alındığında noktalama işareti olarak nokta, bir tümcenin sonunu işaretlediği için Örnek (3)’teki tümceleri tek bir tümce olarak ele almadık. Bu durumlar da veri seçimindeki sorunlardan biriydi.

Çalışmada yanıt aradığımız araştırma soruları şunlardır:

- Duygu ve biliş eylemlerinden hangileri T-başında kullanılmaktadır?
- ODTÜ derleminde bu yapıların sıklığı nedir?
- T-başı eylem kullanımının nedenleri ve işlevleri nedir?

T-başı Eylemler: Özellik ve İşlevleri

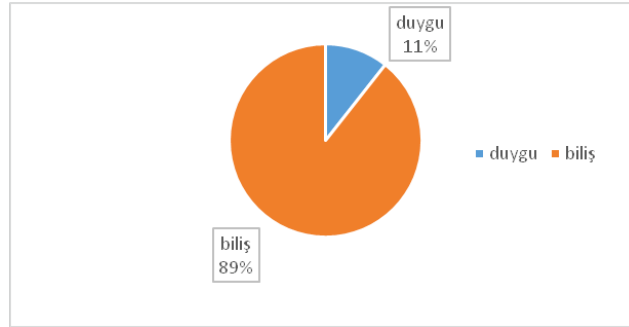
Araştırma sorularından birincisini yanıtlamak amacıyla yaptığımız çalışma sonucunda *bıkmak, çekinmek, hoşlanmak, idrak etmek, nefret etmek, pişman olmak, sevmek, sevinmek, üzülmek* eylemlerinin T-başında kullanımına rastlanmamıştır. Bu eylemlerin T-başı konumunda yer almamasının nedenleri

daha sonra tartışılacaktır. Bunların dışındaki eylemlerin ise T-başı konumunda kullanılabilirdiği gözlenmiştir.

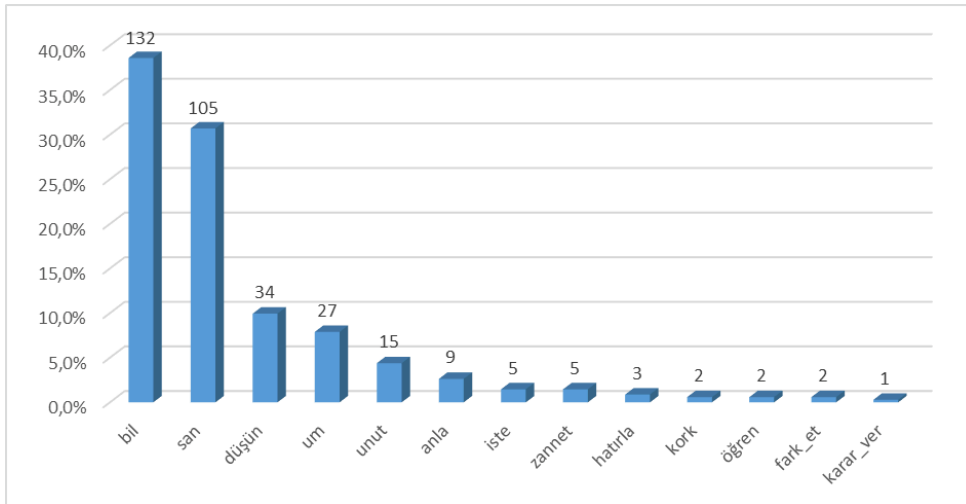
İkinci araştırma sorusuna ilişkin olarak, Şekil 1'de görüldüğü gibi ODTÜ Türkçe derlemde bizim çalışmamızın verisini oluşturan eylemler arasında biliş eylemleri %89, duygu eylemleri ise %11 oranındadır.

Duygu eylemlerinin, biliş eylemlerine göre çok daha az kullanılmasının nedeni derlemin yazılı metinlerden seçilmiş olması ve bu tür metinlerde duygu durumdan daha az söz edilmesi olabilir.

T-başı eylemlerin dağılımı ise Şekil 2'deki grafikte görülmektedir:

Şekil 1. Çalışma Kapsamında Olan Tümce Başı Duygu ve Biliş Eylemlerinin Oranı

Şekil 2. Tümce Başı Eylemler

Şekil 2'de T-başı eylemlerin rakamsal sıklıkları ve yüzdelikleri görülmektedir. Yüzdelikler soldaki dikey eksende; rakamsal sıklık verileri ise her bir eyleme ilişkin sütun üzerinde verilmiştir. Şekil 2'de görüldü-

ğü gibi en çok T-başında kullanılan eylemler, başta *bilmek* (%37,9) ve *sanmak* (%30,2) ve daha sonra *düşünmek* (%9,8)'dir. Aşağıdaki bölümde bu eylemlerin her birinin özellikleri incelenecektir.

Eylemlerin Özellikleri

Bilmek

Bilmek eylemi Şekil 2'de görüldüğü gibi 132 kez kullanılmış ve %96'sında (Diğerleri için Bkz. Dipnot ¹) Örnek (4 - 9)'da olduğu gibi T-başında şimdiki zaman, geniş zaman ve emir kipi dışında başka bir zaman ekiyle birlikte kullanılmamıştır.

- (4) Bilirsin, bizim gibi ömrünü çöllerde geçiren kervancılar arasında, öteden beri söylenen bir inanış vardır; bu inanışa göre, çöl kumları gökyüzünde yanan yıldızlardan dökülen tozlardan oluşmuş.
- (5) Biliniz ki bu büyük ülkede (...) çok öğrenciniz var.
- (6) Bilesiniz ki sizin krediniz de artacak.
- (7) Bilmiyorum Melis Hanım izin verir mi?
- (8) Bilmiyorum neden öyledir.
- (9) Bilmiyorum belki de evlenmeliydim o kızla.

Bilmek eylemi, Örnek (4)'te görüldüğü gibi olumlu bir eylem ve ikinci kişi ekleriyle kullanıldığı zaman yan tümcedeki önermeyi dinleyiciye hatırlatma, onun tanıklığına başvurma ve konuşucunun yan tümcedeki önerme hakkındaki kesin inancını göstermekte ve bu yönüyle bir bakıma kişiler arası ve bir bakıma da kesinlik belirten kiplik gibi kullanılmaktadır. Öte yandan, Örnek (5) ve (6)'da dinleyiciye yan tümcedeki önerme hakkında teminat verme, onu ikna etmeye yönelik bir konuşma yönlendiricisi gibi davranmaktadır. Örnek (5) ve (6), konuşucunun yan tümce önermesinin doğruluğuna ilişkin kesin inancını göstermektedir.

Öte yandan (7) ve (8)'deki örneklerdeki gibi, *bilmek* eyleminin birinci tekil kişi ve olumsuzluk ekiyle

1 Tüm bunların yanı sıra, 4 kez ve aynı paragrafta üçüncü tekil kişi ve geçmiş zaman eki almış olan aşağıdaki örnek, defalarca "biliyordu ki" kullanılarak söz konusu kişinin yan tümcedeki önermeler hakkında mutlak bir yargısı olduğu tümcelerde paralellik de sağlanarak biçimsel bir özellik olarak karşımıza çıkmaktadır:

"Akın yine ılımlı bir muhalefet düşünüyordu. Biliyordu ki, bir insana güvenilmezse onun sözleri hiç önemsenmez. Biliyordu ki, bir insan kendini her gün yeniden kanıtlamazsa ona hiç güvenilmez. Biliyordu ki, bu insanlara karşı açık cephe alırsan, istersen kırk yıllık devrimci ol, dört günlük devrimci gelip suratına tükürme hakkını kendinde görebilir. Biliyordu ki bir işin içinde olmayan, ne onu gerçek, anlamda eleştirmeye, ne de değiştirmeye muktedirdir."

birlikte kullanıldığı 11 adet veriye rastlanmıştır. Bu durumda konuşucunun yan tümcenin içeriğinin doğruluğunu ya da bir olayın nedenini sorguladığı ya da yan tümce içeriğinin kesinliğinden emin olmadığı gözlenmektedir. Bu örneklerde yan tümcede *mI* eki ya da *neden* gibi bir soru sözcüğü içeren bir soru tümcesi ile birlikte kullanılmakta ya da Örnek (9)'da olduğu gibi üç farklı veride *belki* belirteciyle birlikte kullanılarak yan tümcedeki yargının gerçekliğinden kaçınma ifade etmektedir. Yani, T-başında kullanıldığında olumlu haliyle kesinlik, dinleyiciye yan tümcedeki önermeyi onaylatma, onu ikna etme gibi konuşmayı yönlendirmeye yönelik bir işlevi varken, olumsuz halde yan tümcede ifade edilen içeriğin sorgulanması söz konusudur. *Bilmek* eylemi çoğunlukla birinci tekil ve ikinci tekil /çoğul kişi ekleriyle ve geniş, şimdiki zaman ya da Örnek (5) ve (6)'da olduğu gibi emir kipinde kullanılmıştır. Bu özellikler de konuşucu ve dinleyiciye yönelik dilsel etkileşim özellikleri olduğunu göstermektedir. İletişim sırasında konuşucu ve dinleyici vardır ve iletişim şu anda gerçekleşir. Dolayısıyla T-başı kullanımında *bilmek* eylemi etkileşimsel bir araç olarak kullanılıyorsa, diğer zamanlarda örneğin geçmiş ve gelecek zaman kullanımının olmaması anlamlıdır.

Sanmak

Derlemde toplam 105 tane *sanmak* eylemine rastlanmıştır. 102 tanesi (%97), Örnek (10-12)'deki gibi yan tümcedeki önermenin doğruluk ya da yanlışlığına ilişkin belirsizlik ifade etmektedir. Dolayısıyla bilgisel kiplik gibi davranmaktadır:

- (10) Sanırım uzun yıllardır birliktedir.
- (11) Sanırım şiddetli bir yağmur gelecek.
- (12) Sanıyorum bu davetinde de gündemle ilgili konuları görüşmek istiyordu.

Bunun yanı sıra Örnek (13-15)'teki gibi ikinci kişi ekleriyle birlikte 3 kez kullanılmıştır:

- (13) Sanırsın tüylü bir top.
- (14) Sanırsınız ki dünyanın bütün insanları yazın Akdeniz'e gelyor.
- (15) Sanıyorlar ki bağırıp çağıracağım, umurumda değil.

Bu örneklerde yan tümcedeki önermenin gerçek dışılık anlamı bulunmaktadır. Bu durumda *sanmak* eylemi *Sanki* bağlacına benzer bir şekilde kullanılıyor gibi

görünmektedir. Özetle, birinci kişi ekleriyle birlikte tümleçteki önermenin doğruluğuna ilişkin kesinlikten kaçınma ve ikinci kişi ekleriyle kullanıldığında tümleç önermesini gerçek-dışılığa kaydırma yorumu vardır. *Zannetmek* eylemi de *sanmak* eylemine benzerdir.

Düşünmek

Düşünmek eylemi toplam 34 adet gözlenmiştir. Bunların 32 tanesi (%94)'ü ikinci tekil ya da çoğul kişi eki almış olup emir / dilek kipinde ya da soru şeklinde kullanılmıştır. Bunlar Örnek (16-18)'de görülmektedir:

- (16) Düşünün prodüksiyon hazır, Sezen Aksu şarkıyı okumuş, her şey bitmiş.
- (17) Düşünün bütün hayatını İstanbul'da iki semtte iki dairede yaşamış birinden (benden) söz ediyoruz.
- (18) Düşünebiliyor musunuz, 1953-1955 yılları arasında, Türkiye'nin önde gelen üç gazetesi, Oktay Akbal, Adnan Benk, Melih Cevdet Anday, (...) gibi entelektüellere sayfalarını açıyor; (...)

Bu örneklerde, *düşünmek* eylemi, yan tümcedeki önermede inanılması güç ya da inanılmaz, hayret verici, şaşırtıcı, beklenmedik ya da olağanüstü bir olay ya da durum için kullanılmakta olup, dinleyicinin dikkatini buna yönlendirmesi ve/veya o olayı bilişinde canlandırması için bir yönerge şeklinde yorumlanabilir. Dünya dillerinde hayret ifade eden, daha önce bilinmeyen bir önermeyi işaretleyen dilbilgiselleşmiş unsurlar vardır. Bu dilbilgisel unsurlar için dilbilim alanyazınında ilk kez De Lancey (1997) tarafından önerilen hayret, sonradan öğrenme ifade eden dilbilgisel bir ulam olan eklenmediklik "mirativity" anlamına benzemektedir. Aikenveld (2012), bu dilsel anlam için aşağıdaki özellikleri önerir: aniden fark etme, yeni bilgi, hazırlıksız yakaladığımız bilişsel durum, beklenti karşıtlığı. Dolayısıyla *düşünmek* eyleminin T-başı kullanımında bizim verimizde rastladığımız durumlarda bu beklenmediklik anlamı bulunmaktadır.

Ummak

Ummak eylemi verimizde 27 adet olup, yalnızca birinci tekil ve çoğul kişi ve geniş ve şimdiki zaman ekleriyle kullanılmıştır. Diğer kişi ve zaman ekleriyle olan bir örneğe rastlanmamıştır.

(19) Umarız bu gerginlik biran önce biter de...

Örnek (19)'da görüldüğü gibi bu konuşucunun yan tümcede verilen olayın gerçekleşme isteğini gösteren bir kiplik sözcüğü gibi davranmaktadır.

Unutmak

Unutmak eylemi 15 kez gözlenmiştir ve tümü olumsuzluk eki almış emir / istek kipindedir. Bu verilerden 14 tanesi Örnek (20- 23)'teki gibi birinci ve ikinci kişi ekleriyle ve yalnızca bir tanesi Örnek (23)'te üçüncü kişi ekiyle kullanılmıştır:

- (20) Unutma askersin sen.
- (21) Unutmayın ki çok yalanlar söylendi size.
- (22) Unutmayalım ki...
- (23) Unutmasınlar ki seçimden kaçan sandığa gömülür.

Bu örneklerde de görüldüğü gibi *unutmak* eylemi T-başında kullanıldığında yan tümce önermesine ilişkin anımsatma, dinleyiciyi o yönde uyarma işlevi görmektedir. Dolayısıyla, bir konuşma düzenleyicisi gibi iletişimsel bir işleve sahiptir.

Anlamak

Anlamak eylemi veride T-başında 9 kez bulunmuş ve 7 tanesi (%78) birinci kişi ekleri ile kullanılmıştır²:

- (24) Anladım ki çay servisi falan olmayacaktı.

Örnek (24)'te olumlu eylem biçiminde bir yan tümcede bulunan ve daha önce farkında olunmayan bir durum ya da olayın farkına varılması olarak yorumlanabilir.

Öte yandan aşağıda Örnek (25-26)'da olduğu gibi olumsuz eylem ekleriyle birlikte yan tümce önermesine hayret ve inanmama ifade etmektedir.

- (25) Anlamadım ki bu kadar hassaselik nereden kışkırtlanıyor.
- (26) Anlamadım bu sözlerime zabıt mı tutarsınız.

2 Verilerimiz arasında sadece bir adet üçüncü tekil kişi ve bir adet ikinci kişi ek kullanılmıştır. Sırasıyla bu örnekler şunlardır:

"Anladı ki sıradan yaşanmış bir hayat yoktu."

"Anlıyorsunuz ki bir hayat ya da hayatlar nasıl ayrıntılarla kurulur, ayrıntılarla yok olur."

Öyleyse, verimizdeki *anlamak* eylemi de konuşucunun bilmeme durumundan bilmeye geçişi ve hayreti ifade etmektedir. Bu yönüyle, yukarıda kısaca değindiğimiz *düşünmek* eylemindeki bilinmediklik anlamı vardır.

İstemek

İstemek eylemi T-başında 5 kez kullanılmış ve tamamı da birinci ve ikinci kişi ekleriyle kullanılmıştır:

- (27) İstiyorum ki bir gün o uzak yıldızlardan birileri gelip bu dünyadaki her kötü şeyi değiştirsin.
- (28) İster misin bizim bülbüllerden biriyle aynı koğuşa düşeyim.

Bu örneklerde yan tümcede kullanılan gerçek dışı bir olaya yönelik dilek ya da beklenti Örnek (28) ise istenmedik bir olayın olası olabileceğini göstermektedir.

Hatırlamak

Hatırlamak eylemine T-başında toplam 3 kez birinci tekil kişi ekiyle birlikte kullanımına rastlanmıştır. Bu kadar az veri ile yorum yapmak güç olsa da konuşucunun eski bilgi içeren bir olay ya da durumu belleğinden geri getirmesi anlamı vardır:

- (29) Hatırlarım güzel güneşli bir gündü.

Korkmak

Korkmak eylemine T-başında iki kez rastlanmıştır:

- (30) Korkarım ki o otel de çay bahçesi de sulara gömüldü.
- (31) Korkarım arkası yarına dönecek.

Örnek (30-31)'de görüldüğü gibi bu eylem yan tümcede istenmedik bir önermeye konuşucunun bir duygudurumunu dile getirmesi anlamında yorumlanabilir.

Tümce Başında Kullanılmayan Eylemler

Yukarıda belirtildiği gibi, *bıkmak*, *çekinmek*, *hoşlanmak*, *idrak etmek*, *nefret etmek*, *pişman olmak*, *sevmek*, *sevinmek*, *üzülmek* eylemlerine T-başında rastlanmamıştır. Bunun nedeni bu eylemlerin T-başı konumunda yapısal olarak bozuk tümceye yol açmalarıdır. Örneğin, **Bıktım sen oraya gittin*. **Pişman oldum buraya geldim* kuralsız tümcelerdir. Bu eylemler, mutlaka yan tümcedeki eylemde *-Dik*, *-MAK*, *-mE* gibi tümleyici eki almaları gereken eylemdir: *-DIğma pişman olmak*, *-mAktan bıkmak*, gibi. Öyleyse, bu eylemleri yukarıda T-başında yer alabilen eylemler-

den farklı kılan yapısal ve sonra da işlevsel özellikler söz konusudur. Bu da bu eylemlerin tümleçleriyle tam anlamıyla yapısal bir bütünlük oluşturmalarından kaynaklanıyor olabilir. Öte yandan, T-başında yer alabilen eylemler ise tümleçleri olan tümcenin daha çerperinde olabilen ve bitimli bir tümleçle birlikte kullanılabilen eylemlerdir. Bunlar, işlev olarak farklı iletişimsel özellikler taşıyan, konuşmayı yönlendiren, konuşucunun bilgisine ve önermedeki kesinliğe yönelik duruşu hakkında kiplik gösteren, konuşucunun duygularını ifade eden ya da dinleyicinin dikkatini çekmeye yönelik, uyarı bildiren öğeler olarak davranmaktadır. Ancak, T-başı olamayan eylemlerde bu özellikler gözlenmemekte ve tümcenin gerçek eylemini oluşturmaktadır. T-başında bitimli bir tümleç ile birlikte kullanılan ve kullanılmayan eylemler arasındaki fark şu nedenden kaynaklanıyor olabilir: T-başında bitimli tümleçle kullanılmayan eylemler, gerçek anlamıyla ana tümce eylemi iken, T-başında kullanılabilenler, ana tümce eylemi olmak yerine tümlecindeki önerme hakkında bir yorum bildiren, dinleyiciye yol gösteren, konuşucunun sonraki önermeye ilişkin duygu, düşünce, fikirlerini belirtmesini sağlayan ve tümlecinden her anlamda bağımsız öğeler olarak değerlendirilebilir.

Tartışma ve Sonuç

Bu çalışmada T-başı konumda yer alan biliş ve duygu eylemleri ODTÜ-Türkçe derleminden seçilerek incelenmiştir. T- başı konum, bilişsel olarak belirgin bir konumdur. (Lambrech, 1994: 31). Bu nedenle öne çıkan öğeler T-başında yer alırlar. Çalışmamızda T-başı konumda yer alan eylemlerin tümü ele alındığında aşağıdaki ortak özellik ve işlevler gözlenmiştir:

A) Öznellik (subjectivity): Öznellik, kişinin bir olay ya da duruma kişisel ve öznel olarak yaklaşımını, değerlendirme ve duygudurumunu ifade etmek için kullanılan dilsel bir unsurdur. Öznellik aşağıdaki dilsel öğelerle sunulabilir: Bazı kiplik kullanımları (Lyons, 1977; Nuyts, 2001), Derecelendirme belirteçleri (*Oldukça* akıllı), Tutum belirteçleri: *Doğrusu*, *açıkça*, vb, Bazı edimsöz eylemleri: *Söz veriyorum* vb. Bizim T-başı eylemlerdeki örneklerimizden bir kısmı da öznellik içermektedir. Konuşucunun bilişinde olay ve durumları değerlendirdiği, önermenin doğruluk değerine ilişkin kesinlik ya da belirsizlik belirttiği gözlenmiştir. Bu eylemlerin birinci kişi ekleri ve geniş /şimdiki zaman ekleriyle kullanımı da bunu destekler niteliktedir, çünkü öznellik konuşucunun şu anda sahip olduğu bir görüş, düşünce ya da duyguduruma ilişkindir.

B) Kişiler arasılık (inter-subjectivity): İletişim kuran kişilerin birbirlerinin dikkatini çekmeye yönelik olan ya da iletişimi yönlendirmeye dayalı dilsel unsurlardır. Örneğin, *Hatırlasana geçen yıl bu zamanlar buradaydık* tümcesinde olduğu gibi bir diğerrinin bellegini tazelemeye yönelik bir dikkat çekme eylemidir. Özellikle ikinci kişi ekleriyle birlikte kullanılan eklerde bu özellik ve işlev öne çıkmaktadır. Bu, dinleyiciye seslenme, hitap biçimlerine de benzetilebilir (Onodera, 2004) . Bu anlamda kişiler arasılık, dinleyiciye yöneliktir ve bu yüzden de bu durumlarda ikinci kişi ekleri kullanılmaktadır.

Çalışmamızda bulunan T-başı eylemler, tek tek ele alındığında farklı anlam ve işlevleri bulunmakla birlikte ortak özellikleri birinci ve ikinci kişi ekleri ve şimdiki zamanla birlikte kullanılmaları nedeniyle, şu andaki fiziksel bağlamla, konuşucu ve dinleyici odaklı olmalarıdır. Bu eylemler, yukarıda da açıkladığımız gibi kesinlik, kesinlik karşıtlığı, beklenmediklik (mirativity), eski bilgi içeren önermeyi hatırlatma gibi anlam ve işlevleri olan öğelerdir. Dolayısıyla, bunlar tümleçleri olan tümceden bağımsız ve kiplik ve konuşmayı yönlendirici nitelik taşıyan öğelerdir.

Kaynakça

- Aikhenvald, A. Y. (2012). The Essence of Mirativity. *Linguistic Typology*, 16, 435-485.
- Chafe, W. L. (1976). Givenness, Contrastiveness, Definiteness, Subjects, Topics, and Point of View. Charles N. Li (ed.). In *Subject and Topic*, (Pp: 25-55). New York: Academic.
- De Lancey, S. (1997). Mirativity: The Grammatical Marking of Unexpected Information. *Linguistic Typology*, 1, 33-52.
- Demircan, Ö. (2009). *Devrik Tümce ve Odaklama*. İstanbul: Der.
- Erguvanlı, E. E. (1984). *The Function of Word Order in Turkish Grammar*. University of California Publications in Linguistics, Vol. 106. Los Angeles: University of California.
- Erkü, F. (1983). *Discourse Pragmatics and Word Order in Turkish*. (unpublished Ph.D. dissertation), University of Minnesota.
- İşsever, S. (2000). *Türkçede Bilgi Yapısı*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- İşsever, S. (2002). Konu: Tanımlanışı, Bilgi Yapısı ve Kimi Sorunlar. [The Definition of Topic, Information Structure and Some Problems] L. Uzun & E. Huber (eds.), *Türkçede Bilgi Yapısı ve Bilimsel Metinler* (içinde). (s.37-54). Essen: Balue Eule.
- İşsever, S. (2003). Information Structure In Turkish: The Word Order-Prosody Interface. *Lingua*, 113 (11), 1025-1053.
- Kuno, S. (1987). *Functional syntax: Anaphora, Discourse and Empathy*. Chicago, IL: University of Chicago.
- Lambrecht, K. (1994). *Information Structure and Sentence Form: Topic, Focus and the Mental Representations of Discourse Referents*. Cambridge: CUP.
- Lyons J. (1977). *Semantics*. Cambridge: Cambridge University.
- Mathesius V., (1975). *A Functional Analysis of Present-Day English on a General Linguistic Basis*. Prague: Academia.
- Nuyts, J., (2001). *Epistemic Modality, Language, and Conceptualization: A Cognitive-Pragmatic Perspective*. (Human Cognitive Processing 5). Amsterdam: John Benjamins.
- Onodera, N. (2004). *Japanese Discourse Markers: Synchronic and Diachronic Discourse Analysis*. Amsterdam: John Benjamins.
- Prince, E F. (1981). Topicalization, Focus-Movement, and Yiddish-Movement: A Pragmatic Differentiation *Proceedings of the Seventh Annual Meeting of the Berkeley Linguistics Society*, 249-264.
- Rizzi, L. (2004). *The Structure of CP and IP: The Cartography of Syntactic Structures*. Oxford: OUP.
- Say, B., Zeyrek, D., Oflazer, K., Özge, U. (2002). Development of a Corpus and a Tree Bank for Present-Day Written Turkish. *Proceedings of the Eleventh International Conference of Turkish Linguistics*, Eastern Mediterranean University, Cyprus.
- Traugott, E. C. (2007). (Inter)subjectification and Unidirectionality. *Journal of Historical Pragmatics*, 8 (2), 295-309.
- Turan, Ü. D. (2001). The Properties of Null Objects in Turkish. *Anadolu University Journal of Social Sciences*, 1 (2), 131-144.